

RUMELİ TÜRKÇESİ ÇERÇEVESİNDE TÜRK VE BALKAN DİLLERİNİN ETKİLEŞİMİ

*Gürer GÜLSEVİN**

ÖZET

Makale iki ana bölümden oluşmaktadır. İlk bölümde, Rumeli ağızlarını karakterize eden özelliklerden hangilerinin dış etkileşim sonucu meydana gelmiş, hangilerinin Türkçenin iç gelişmesine bağlı olabileceği konusunda nasıl yorum yapılabileceği konusu tartışılacaktır. İkinci bölümde ise, Türkçeden Balkan dillerine geçen kelimeler üzerinde durulacaktır. Balkan dillerinde Türkçe alıntı olarak gösterilen kelimelerin hepsinin de gerçekten Türkçe aracılığı ile mi geçtiği, yoksa bazılarında başka aracı dillerin de olmuş olup olmayacağı tartışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Rumeli Türkçesi, diller arası etkileşim.

ON THE MUTUAL INTERACTION OF TURKISH AND BALKAN LANGUAGES IN THE RUMELIA REGION

ABSTRACT

The paper is consisted of two parts. In the first part, how to make comments on the features that characterize Rumelian accents and which of these features have come into use through outer interaction and which have come into use through inner developments will be discussed. In the second part, words that were lent to Balkan languages by Turkish will be focused on. Whether the words which are shown as borrowings from Turkish are really Turkish-lent or some are lent by other languages will be discussed.

*Prof. Dr., Ege Üniversitesi Türk Dünyası Araştırmaları Enstitüsü, Türk Dili ve Lehçeleri Anabilim Dalı, gurergulsevin@gmail.com

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/8 Fall 2009*

Key Words: Rumelian Turkish, interaction between languages.

Bu makalede, Rumeli Türkçesinin Balkan dilleri ile etkileşimini iki ana yönden ele alacağız:¹

- I. Balkan dillerinin Rumeli Türkçesine etkileri meselesi
- II. Türkçeden Balkan dillerine geçmiş olan unsurlar meselesi.

I. Balkan Dillerinin Rumeli Türkçesine Etkileri Meselesi:

Rumeli Türkçesi, Anadolu ağızlarının (daha doğrusu tarihî “Eski Anadolu Türkçesi”nin) bir uzantısıdır. Ancak gerek Eski Anadolu Türkçesi dönemine gerekse yaşayan diğer Anadolu ağızlarına göre farklı özellikler göstermektedir. Çünkü bağlı olduğu gruptan başka bir coğrafyada başka bir hayat yaşamaya başlayan her ağız değişime uğrar, evrilir.

İki ayrı milletin dilinin birbirini etkilemesi, bir diyalektin kendi akrabalarına göre farklı özellikler kazanması gibi konuları iyice anlamak için, herkesçe bilinen şu temel gerçekleri hatırlamakta yarar vardır:

1. Diller evrilirler, bu yüzden lehçe ve ağızlar oluşur. Ağızların farklılaşmasının ya da farklı ağızların meydana gelmesinin temel sebepleri şunlardır:

a. Dış etkenler: Yeni yerleşilen bölgelerde yeni tanışılan halklarla karışmalar, o halkın eski topraklarındaki akrabaları ile dil, din, örf, adet, kültür vb. bakımlardan farklılaşmasına sebep olur. Yeni komşulardan kelimeler alınır, ses sistemleri dile etki edebilir hatta morfoloji ve sentaks bakımından bile değişmeler olabilir.

b. İç etkenler: Ana gruptan ayrılıp başka bölgeye giden halk, ana grupta meydana gelen değişme ve gelişmelerden farklı bir yol izler. Ağızların değişmesindeki *iç etkenler* de iki şekilde karşımıza çıkar:

¹Bildiriği hazırlarken, Arnavut ve Makedon konuşma dilleri ile Batı Rumeli Türkçesinin konuşma özellikleri hakkında bazı bilgileri, Kosovalı olan Yüksek Lisans öğrencim Alpay İğci’den aldım. Kendisine teşekkür ederim. Makedonca ve Makedonya Türklerinin ağız özellikleri hakkında da arkadaşım Necati Çayırılı’nın bilgilerine başvurdum.

b.a. Ana grup değişim yaşadıysa da, ayrılp başka yere giden halk bu gelişimi yaşamadığı için eski özelliği korumuş olabilir. Yani, eskicil şekilleri saklamış olabilir. Bir örnek: Kıbrıs adasının Türkler tarafından fethi 16. yüzyıldır. O tarihten itibaren Anadolu'dan muhtelif gruplar Kıbrıs'a gönderilerek yerleştirilmiştir. Bugün Anadolu'nun karakteristik şimdiki zaman çekimi olan -(I)yor yapısı Kıbrıs Türkçesinde yoktur. Kıbrıs'ta bu fonksiyonda hâlâ -(V)r eki kullanılmaktadır (*nere gid-er+sin?*). Bu durum şöyle açıklanabilir: 15-16. yüzyıllarda Anadolu'da şimdiki zaman olarak *gel-iyor / geleyorur* çekimleri yaygın değildi. Anadolu Oğuzcasının bilinen en eski gramer kitabı olan Müyessiretü'l-Ulum'da (16. yüzyıl) Bergamalı Kadri şimdiki zaman için "hâl" başlığı altında "*bil-ür*" örneğini verir (ATALAY 1946, 18). O dönemde yaygın olan çekim -(V)r eki ile yapılandır. Yani, 16. yüzyılda Kıbrıs'a yerleşen Türklerin dilinde şimdiki zaman için -(V)r eki bulunuyordu. Anadolu'da daha sonra -(I)yor eki yaygınlaştı ve edebi dile yerleşti. Kıbrıs'ta ayrı bir gelişim izleyen Türkçenin ağızında da, doğal olarak eskiden bildikleri ve adaya götürdükleri -(V)r ekli çekimler kalmış oldu.

b.b. Ana gruptan ayrılan dil/diyalekt normal dil eğilimleri sonucu yeni gelişmeler gösterebilir. Ana grupta bir özellik standartlaşmışsa tutucu davranılabilir; ayrılan grup ise "tonlulaşma", "sızıcılaşma" gibi dilin normal eğilimlerini yaşatabilir.

2. Büyük göç veya fetih hareketlerinde yer değiştiren, yeni topraklara ulaşan halklar sadece tek bir etnik boya/halka ait olmazlar. Bu hareketlerin sonucunda fethedilen bölgelerdeki devletler ve siyasi hakimiyetler yıkılsa bile, devletin tebası olan halk da ortadan kalmaz. Yeni unsurlarla bir arada yaşar, evrilir. "Millet" sosyolojik bir kavramdır. Çeşitli halklar bir araya gelip yüzyıllar içerisinde aynı kültürü, aynı siyasi idareyi, aynı heyecanları vs. paylaşınca yeni bir hüviyet kazanılabilir.

Bu gerçekleri hatırlattıktan sonra şunlar söylenebilir: Rumeli Türkçesinin Anadolu'daki Türkçeye göre farklı olan özelliklerinin bir kısmı muhakkak ve muhakkak bölgesel dillerin etkisi sonucu ortaya çıkmış olmalıdır. Rumeli Türkçesinin özelliklerini yorumlarken bölgesel dillerin (Makedonca, Arnavutça, Bulgarca, Sırpça, Yunanca) tarihî ve diyalektolojik bilgilerine sahip olmamız gerekir. Sadece Türkçenin tarihî ve yaşayan diyalektlerini biliyor olmak Rumeli Türkçesinin özelliklerinin hepsini açıklamamıza yetmez. Ancak, Rumeli Türkçesinin yorumlanabilmesi için sadece Balkan dillerinin etkisini düşünmek de yeterli değildir. Türk diyalektlerinin gelişim evreleri de daima hatırlanmalıdır.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/8 Fall 2009*

Yukarıdaki gerçekler bilinmesine rağmen, yapılan izahlarda bazen bunların gözden uzak tutulduğu da görülmektedir. Rumeli Türkçesinin özellikleri konusunda yapılan çalışmaların bazılarında sadece Türkçenin iç gelişimi izah vasıtası olmuş; bazılarında ise Balkan dillerinin etkisi yoğun şekilde gösterilmekle birlikte Türkçenin iç gelişimi göz ardı edilmiştir.

Türk dilinin tarihî ve yaşayan diyalektleri üzerinde karşılaştırmalı olarak çalışan biri olarak son zamanlarda Rumeli ağızlarının Türkiye Türkçesinden farklı olan özelliklerinin varlık sebepleri üzerinde düşünüyorum. Farklılıkların ne kadarı (veya hangileri) dış etki sonucu, ne kadarı dilin kendi iç gelişimine bağlıdır sorusunu kendime soruyorum. Önce Batı Rumeli ağızlarının temel ayırıcı özelliklerini hatırlayalım:²

1. Geçmiş zaman eki **-miş** sadece tek varyantlıdır: *almış, olmış, ulmuş*
2. Kelime sonunda dar ünlülerden sadece **/i/** vardır: *alti, kuzi, küpri, başi*
3. İlk ünlüden sonra gelen **/i/** seslerinin yerine **/ı/** bulunur: *benım, evımın, verdım*
4. Ünlüden sonra gelen **/g/** sesi korunmuştur: *agız, degirmen, agaç, urdege*
5. **ö > ü/u** yaygındır: *bülük, küpek, ürdek; uç, urdek*; Bazen **ö > o** olmuştur: *dort*.
6. **a/e** varyantlı bazı ekler, kalın ünlülü kelimelere de sadece **/e/** şeklinde eklenir. Bunun tersi olan durumlar da vardır: *açarler, varse; demişlar, bilsa*
7. **/h/** sesi kelimenin başında, içinde ve sonunda kaybolabilir: *asta, ırsız, oroz; müür, râmet; padişa*
8. Şimdiki zaman için **-(I)yor** eki kullanılmaz. **-y** eki ve **-(V)r** eki yaygındır: *aglaysın, yapay, taraniy; derim*

² Batı Rumeli ağızlarının pek çoğu bugün için ayrıntılı olarak incelenmiştir. Bunların ortak karakteristik yönleri ise henüz yeterince araştırmanın bulunmadığı yıllarda G. Németh tarafından yapılan çalışmada gösterilen 8 madde (NÉMETH 1981-1982, 121-130) etrafında incelenegelmektedir. Yukarıdaki liste, Németh'ten sonra yapılan çalışmalarda da (FRIEDMAN 2002, HASAN 1997, ECKMANN 1960; GÜNŞEN 2008) büyük oranda tekrarlanan bu temel maddelere dayanmaktadır. Elbette, Rumeli ağızları deyince standart ve birbirine benzeyen bir diyalekten bahsedilemez. Bölgeye gelen Türklerin çıkış noktaları ve geliş tarihleri farklı olduğundan muhtelif ağızlarla karşılaşılr.

Bunların dışında da ağız adacıklarına göre karakteristik özellikler ortaya çıkar. Örneğin:

9. Kosova’da ve Makedonya’nın batısındaki bazı ağızlarda ince ünlü kelimelerde **k** > **ç** (*çüpek, çeçi, çelime; içi, asçer, zıçır; ilç, diç-*) ve **g-** > **c-** (*cün, cibi; hanci, cülce*) değişmesi olur (HAFİZ 1985, 127-129)

10. ‘Bir yöne doğru hareket (yönelme)’ ve ‘konum (bulunma)’ ifadeleri için +**DA** ekinin kullanılması: *Üşçüp’te cidam* ‘Üşküp’e gidelim’ (FRIEDMAN 2002, 458)

Biz makalemizin bu bölümünde Rumeli Türkçesinin yukarıda sayılan özelliklerinden sadece ikisi üzerinde duracağız.

1. Geçmiş zaman eki –miş ve kelime sonunda /i/ (< u / ü / ı) meselesi

Batı Rumeli ağızlarının büyük bölümünde anlatılan geçmiş zaman eki tek varyantlıdır: **-miş** (AHMED 2006, 32; ECKMANN 1960, 190; FRIEDMAN 2002, 456; HASAN 1997, 17). Ünlü uyumuna girmez, sadece /i/ ünlüsü kullanılır: *çagırmış, kudurmuş, ölmiş, kalmış, olmuş*.

Ayrıca, bu bölgede çok heceli kelimelerin sonunda da /u/, /ü/, /ı/ seslerinin kullanılmadığı, bu şartlarda her türlü ünlüden sonraki hecede sadece /i/ kullanıldığı görülür: *alti, kuzi, oldi, saygi, küpri, köpri, kuyi*.

Tek varyantlı bazı eklerde sadece /i/ bulunması ya da kelime sonunda /ü/, /u/ ve /ı/’ya karşılık sadece /i/’nin kullanılması Batı Rumeli Türkçesinin ağızları için karakteristiktir. Bu durumlarda Türkiye Türkçesinde ünlü uyumunun bulunduğu şekiller standartlaşmıştır.

Rumeli’de (bu durumlarda) sadece /i/ bulunmasının sebebi ne olabilir?

Dış etki varsayımı:

Bazı dilciler, bu durumu Makedoncada /ü/ sesinin bulunmaması ile ilişkilendirmektedirler. V. Friedman bu konuda şunları söyler:

“Németh’in belirlediği ilk özellik olan bu son tiz ünlülerin /i/’ye dönüşmesi hali, Makedonya dilinde /ü/ harfinin olmaması, buna karşın /u/ ve /ı/ ünlüsüne en yakın ünlü olan ‘schawa’ nın yalnız tekil bitişlilerden hariç tutulması durumuyla ilişkilendirilebilir.” (FRIEDMAN 2002, 456).

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/8 Fall 2009*

Dil etkileşimi açısından Batı Rumeli ağızlarındaki değişimleri inceleyen Ahmet Günşen şöyle der:

“Makedonya ve Kosova Türk ağızlarından, Türkçe ile Sırpça, Arnavutça ve Makedonca arasında gerçekleşen dil etkileşiminin sebep olduğu değişimleri şu başlıklar altında inceliyoruz:

1. Ses Bilgisinde Görülen Değişmeler

1.1. Ünlü Uyumunun Bozulması

1.2. Yabancı Ünsüzlerin Varlığı” (GÜNŞEN 2008)

Günşen, “ünlü uyumunun bozulması” konusunu bir dış etki olarak düşünmüştür. İlgili bölümü anlatırken -di, -miş gibi geçmiş zaman ekleri ile 3. kişi iyelik ekinin tarihî dönemlere bağlanabilecek arkaik unsurlar olabileceğine değinerek “*Sırp, Makedon ve Arnavut dillerinin etkisine bağlanabilecek yaygın ünlü uyumu bozulmalarının dikkat çekici olduğunu*” kaydetmiştir.

Nimetullah Hafız da Kosova Türk ağızlarında Sırp ve Arnavut dilinin etkisini tartıştığı bildirisinde, ses bilgisi ile ilgili etki olarak “ünlü uyumunun bozulması” başlığı altında şunları söylemektedir:

“Türk dilindeki ünlü uyumu gibi özellik Sırp ve Arnavut dillerinde bulunmamaktadır. Bu nedenle bu dillerin Kosova ve Metohiya Türk ağızlarına etkisi yüzünden bu ağızlarda ünlü uyumu bozuklukları ortaya çıkmıştır. Böylece ince ve kalın ünlüler düzeni oldukça karışıktır... : balli, koli...” (HAFIZ 1996, 518)

Bu durumun gerçek sebebi bölgesel dillerin etkisi olabilir mi?

Teorik olarak düşünülürse, elbette olabilir. Ancak burada şu soru aklımıza gelir: *Makedoncada /ü/ yoktur da bu yüzden Rumeli Türkçesindeki bazı tek varyantlı eklerde sadece /i/ görülebiliyorsa, niçin diğer durumlarda /ü/ sesi de kullanılabilir? Örneğin, “gün, güzel, üzüm, yüz” vb. kelimelerinde /ü/ sesi telaffuz edilmektedir. Hatta ilk hecedeki /ö/ sesi bile pek çok halde /ü/’ye dönüşür. Demek ki, Batı Rumeli ağızlarındaki /i/’leşme konusunu, /ü/ sesinin Makedoncada bulunmamasıyla ilgili olarak açıklamak yeterli olmamaktadır.*

Bu teoride ısrarlı olacakların şu soruya da cevap bulabilmesi gerekir? Niçin sadece bazı eklerde (-miş) bu durum söz konusudur da, bazı eklerde (-Dİm) niçin çok varyantlıdır ve /ü/’lü şekilleri de vardır (*düşündüm, düşüm* (AHMED 2002, 40).

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/8 Fall 2009*

İç gelişme ya da arkaizm varsayımı:

Buradaki meselenin çözümüne yardım edecek temel ipucu yukarıda sorulan sorunun içinde bulunmaktadır: Niçin -miş ekinde bu durum (yani /i/ meselesi) görülür de -Dim ekinde görülmez? Cevabı, Rumeli Türkçesinin de kaynağını oluşturan Eski Anadolu Türkçesinde yatmaktadır.

Bilindiği gibi, bu ek, Eski Anadolu Türkçesinde **-miş/-miş** varyantlarıyla kullanılmıştır. Yuvarlak ünlülü şekilleri yoktur: *düşmişsin, itmişsin, düzmiş, uydurmuş* (GÜLSEVİN 1997, 82-83). Eski Türkçe dönemi eserlerinde de /u/ ve /ü/’lü varyantları görülmez. Köktürkçede *körmüş* (Köl Tigin-Doğu.8) (ERGİN 1998, 10); Eski Uyurcada *todmuş* (Maitrisimit 46.15) (TEKİN 1976, 100); Karahanlıcada *körmüş* (Kutadgu Bilig 2367) (ARAT 1979, 250) vs. Eski Anadolu Türkçesinin devamı olan günümüz Türkiye ağızlarından “Kuzeydoğu Grubu” ile “Doğu Grubu”nda da standart olarak sadece –**miş** şeklinde kullanılmaktadır: *olmuş, varmış, çurumuş; durmuş, düşmüş, almış* (KARAHAN 1996, 47-48).

Bu durum, Batı Rumeli ağızlarındaki tek varyantlı –**miş** eki için yabancı bir etki arama gereğini ortadan kaldırmaktadır. Eski Anadolu Türkçesi ağızlarının devamı olarak günümüz Kuzeydoğu Anadolu ağızlarında, Doğu Anadolu ağızlarında ve Batı Rumeli ağızlarında eskicil özelliğini korumuştur.

NOT: Eski Türkçe ve Eski Anadolu Türkçesinde –**miş/-miş** olarak iki varyantlı olması, sadece –**miş** olarak kullanılan yörelerle ilişkisi açısından başkaca açıklamaları da gerektirmektedir. Eğer Eski Türkçede hem –**miş** hem de –**miş** var idi ise, eskicil özelliği sakladığını düşündüğümüz günümüz ağızlarında niçin sadece –**miş** şeklindedir? Burada, Eski Türkçe şekil ile ilgili olarak genel kabul gören bir hususun düzeltilmesi gereken çok önemli bir noktası vardır. Çünkü, bu ekin Eski Türkçe metinlerde –**miş** ve –**miş** olarak okunması yanlıştır. Karahanlıca metinlerde bu ek “**mim+şın**” harfleriyle yazılmaktadır. Ünlüyü göstermek üzere de ya “**ye**” harfi ya da “**kesre**” konularak DAR olduğu belirtilmiştir. Arap alfabesi ve Uygur alfabesi kalın /ı/ ile ince /i/ seslerini ayıracak harfler barındırmaz. /ı/ da /i/ de aynı harf veya hareke ile belirtilir. Ancak Köktürkçede bu ekin sadece ince ünlülü bulunuyor olması gerektiğini metinlerin imlasından anlayabiliyoruz. Her ne kadar Köktürk alfabesinde de /ı/ ve /i/ sesleri için farklı harf bulunmasa da, ünsüzlerin ince ve kalın sıradan varyantları vardır. *Kalın /s/* için farklı işaret, *ince /s/* için farklı işaret kullanılmaktadır. Anlatılan geçmiş zaman eki –**miş** de, /s/ harfinin *ince* varyantı ile kaydedilmiştir. Bu imla özelliği, –**miş** ekinin ünlüsünün ince olduğunun kanıtıdır.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/8 Fall 2009*

Nitekim Németh de çeşitli varsayımları yorumladıktan sonra Thomsen ve Malov'un yayımlarını kullanarak şu yargısını dile getirmiştir (NÉMETH 1980-1981, 134): “*Bir başka koşulu, yani bu biçimin Batı Rumeli ağzının herhangi bir dönemine değil de ta yazıtlar dönemine uzandığı koşulunu daha önemli buluyorum. –miş türetme ekinin yazıtlarda yazılışı, olayların büyük bölümünde – damaksıl ses düzeni olan sözcüklerde de - -miş olarak okumamızı gerektirmektedir.*” Kaldı ki, bugün bile bazı Anadolu ağızları ile Batı Rumeli ağızlarında tek şekilli olması da, Köktürkçe metinleri anlamamıza yardımcı olmaktadır.

Batı Rumeli ağızlarında kelime sonunda dar ünlülerden sadece /i/ bulunuyor olması da Anadolu'nun “Kuzeydoğu Grubu” ve “Doğu Grubu”nda karakteristik bir tercihtir: *saçi, uni, kuri, uyxi, guyi* (KARAHAN 1996, 11-15).

2. ‘Bir yöne doğru hareket (yönelme)’ ve ‘konum (bulunma)’ ifadeleri için +DA ekinin kullanılması: Üşçüp’te cidam ‘Üşküp’e gidelim’ (FRIEDMAN 2002, 458)

Batı Rumeli Türkçesinin bazı ağızlarında “bir yöne doğru hareketi bildiren, yani yönelme hâli işlevinde” +DA ekinin kullanıldığı görülmektedir. Vidin ağzından birkaç örnek:

“-Hayde yanaj bende!

-*Yanaşırım sende, fekat sened yapacasık; bir birimize darılmayacasık.*” (ECKMANN 1962, 127)

Kardaşlarının birine der: Hayde git filan bagda, bir az üzüm al! (ECKMANN 1962, 132)

Dış etki varsayımı:

Victor A. Friedman şunları söyler:

“*Makedon ve Arnavut Dillerinde, ‘bir yöne doğru hareket’ ve ‘konum’ ifadelerinin anlamı aynı edatlara yüklenmiştir. Örneğin Makedonca zivee/odi vo Skopje, Arnavutça banon/shkon në Shkup ‘Üşküp’te yaşıyor’ / ‘Üşküp’e gidiyor’. Sırpça yönelme durumu ve kalma durumu örnekleri de karışıktır. Kakuk (1972) ara sıra kalma durumu için yönelme durumu örnekleri aktarmış olsa da, genellikle Örnek 1’de görüleceği gibi Batı Rumeli Türkçesinde genelleştirilen durum kalma durumundaki için geçerlidir: (1) Üşçüp’te cidam (=Üşküp’e gidelim) (Yusuf 1987:89)*” (FRIEDMAN 2002, 458).

Türkiye Türkçesinde alışık olmadığımız bu kullanılış, gerçekten de bir yabancı dil etkisi olabilir. Ancak, Türk dilinin tarihî ve yaşayan diyalektlerini incelemeyen karar verilmemelidir.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/8 Fall 2009*

İç gelişme ya da arkaizm varsayımı:

İsim hâl eklerinin Türkçenin yaşayan çeşitli diyalektlerinde farklı kullanıldığı görülmektedir. Hatta, tarihî Türkçe metinlerde de bugüne göre farklı kullanımların olduğu bilinmektedir.

+(y)A yönelme hâli eki beklenirken +DA ekinin kullanıldığı örneklerle karşılaşmam, benim yüksek lisans tezimi belirlememde bir hareket noktası olmuştu. Üniversiteden mezun olduğum 1983 yılında bitirme tezimi hocam Zeynep Korkmaz'a verirken, bir Eski Anadolu Türkçesi eseri olan Kırk Vezir Hikayeleri'nde geçen "*şahuş saray kapusunda vardı*" cümlesini örnek göstererek bazı hâl eklerinin yanlış kullanılmış olduğunu söylemiştim. Zeynep Korkmaz o zaman bana, bunların yanlış kullanılma değil belki de farklı ve kurallı tercihler olabileceğini, bu konuda çalışmalarına devam etmemi söylemişti. Yüksek Lisans eğitimime başlayınca da kendime tez konusu olarak "Eski Anadolu Türkçesinde İsim Çekimi Eklerinin Fonksiyonları ve Kullanılışları"nı seçmiştim. Eski Anadolu Türkçesi metinlerinin içine iyice girince, "bir yöne doğru hareket, istikamet" bildirilecek durumlarda bugün +(y)A kullanılmasına rağmen tarihî metinlerde +dA ekinin de kullanılabildiği pek çok örnekle karşılaştım. Özellikle de zamirler üzerinde neredeyse kurallı hâle gelen çekim **+dA var-**, **+dA git-** şeklindeydi.

Eski Anadolu Türkçesinden örnekler (GÜLSEVİN 1997, 52-53):

2. Yönelme hali yerine kullanılışı (bkz. YÖNELME HALİ, I, B, 4)

a. isimlerde

a.a. kök ve tabanlarda

medîne **varuban** ...(EMŞer.18); ...oguz zamanında bir yigit ki ivlense oh atar idi, okı ne *yirde düşse* anda gerdek diker idi (DKor.D.89,5)

a.b. iyelik eki almış isimlerde

senüñ evüñ bu gece nûr dutdı / anuñçün kim *içinde ay düşdi* (SV.XXVIII,1); dîv işine peşîman olup magaralara ve yir *altında dağılışdılar* (Mrzb.26a.13); ...şeyh turdı, öyle ıssısında *şâhuş sarây kapusunda vardı* (KVz.8a.8); ...

b. zamirlerde kullanılışı

gelür iken sizüñ ile **bunda** ben (ŞH.Yus.1,10); *gele sen bunda*, saña neñ garazum yok işidür sen (Mev.2:I,1); ki beni **bunda**

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/8 Fall 2009*

irgürdi çalabum / bilür höz neydügin andan talebüm (EMŞer.77); anı avlayalum, anı dükedicek *bunda gelevüz* (Kelile,34v); *bunda geldük* bî-nevâ vü bî-haber / bunda kalduk hem nevâ vü hem eser (Aş.Paş. Grb.160,19); *barsavuz* biz yarın *anda*, dildür uçmak açmaga (Behc. 1:166,23); şimdi kim sen diri sen, *anda var* / ne kim ister iseñ sen anda var (SV.İbt.63); ol kim bununla sevinür, bunu diler, bunu görür / *anda varursa* bundan ol ne kıla, ol ne kıla (SV.III.7); süheyl *anda vardı* kapu kakdı çok / çağırdı öküş gördi kimse yok (SNev.12); maslahat görürsen gel *anda varalum* birbirümüz katında birkaç gün rûzigârumuz hış geçürelüm (Mrzb.2b.11); *anda varup* şehr ü köyler bulup beglik eyleyevüz (Mrzb.9b.3); ve lîkin sizi az az taşıyup *anda iletmekte* delim vakt geçe (Kelile,35r); uykuda gör cânunı *kanda gider* / sinsiz anda cân neçe işler eder (SV.Reb.61); bini katı duta siz bu dünyâda / ol ki binden ayrıla, *kanda gide* (SV.Reb.106); şeyâd hamza uş gider, cürm u günâhın fikr ider/çün hak yolına girmede, *kanda varursa* tün bütün (ŞH.2:II,14); bilür misiz iy yârenler girçek erenler kandadır / *kanda baksam* anda hâzır kanda istesem andadır (Yun.Em.46,1); yeri gögi ne varsa ol yaratdı / gözünizi açuñ *kanda varursiz* (SV.XXIV.5); ve âdemî kime dirler ve anlaruñ cânı kaçdur ve girü *kanda varacaklardur* (Mrzb.25a.1); kazan döndi bakdı, ogul çoban *kanda gidersin* didi (DKor.D.49,7)

Eski Anadolu Türkçesi döneminde bazı ağızlarda *+dA var-* / *+dA git-* şekillerinin de kurallı olarak kullanılmış olduğu yazılı metinlerle kanıtlanabilmektedir. Her ne kadar Eski Anadolu Türkçesi ağızları ile yaşayan ağızların bağlantılarını belirlemek üzere muhtelif çalışmalar yapıyor olsa da (KARAHAN 2007; DEVELİ 2008; GÜLSEVİN 2008) henüz yeterli sonuçlar çıkarılamamıştır. Ancak, Eski Anadolu Türkçesi döneminde *+dA var-* / *+dA git-* diyen ağızların da bir yerlerde hayatını devam ettiriyor olması muhtemeldir. Bir çok hususta arkaik özellikleri muhafaza etmiş olan Batı Rumeli ağızları da Eski Anadolu Türkçesi ağızlarının uzantısı olduğuna göre, tarihî diyalektlerdeki bu özelliğin Rumeli’de korunmuş olabileceği düşünülebilir.

Anadolu ağızlarından günümüzde bu türlü kullanışları (*+dA var-*/*+dA git-*) “Doğu Karadeniz” bölgesi devam ettirmektedir. Turgut Günay Rize ili ağızları için şunları söyler:

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/8 Fall 2009*

“d) Yaklaşma Hâli Yerine Bulunma Hâli Çekimi: I. ve II. ağız yöreleri çerçevesinde, azımsanamayacak ölçüde örnekler veren bu bulunma hâli ekinin bu yöndeki hususi eğilimine bağlı olarak ortaya çıkan bir durumdur: ayın batmasında var idi bir saat daa ‘ayın batmasına bir saat vardı’ (2/2); evvel bahar, yaz ayında ne kaldı ‘evvel bahar, yaz ayına ne kaldı’ (14/18); ... gözlerini yanaştırma onda ‘gözlerini yanaştırma ona’ (10-304)” (GÜNAY 2003, 110-111)

II. Türkçeden Balkan Dillerine Geçmiş Olan Unsurlar Meselesi

Türkçeden Balkan dillerine geçen unsurlar üzerinde oldukça ayrıntılı çalışmalar yapılmıştır. 2008 yılında Günay Karaağaç tarafından hazırlanan **“Türkçe Verintiler Sözlüğü”** Türk Dil Kurumu tarafından yayınlanmıştır. Karaağaç, konu ile ilgili bugüne kadar yapılan çalışmaları değerlendirip kendi tespit ve yorumlarını katarak önemli bir kaynak eser ortaya koymuştur.

Bir dildeki yabancı kelimenin alındığı dil, o kelimenin köken bakımından ait olduğu dil değil de, son aracılık yapan dil olarak gösterilir. Örneğin, İngilizce kökenli *“boxer”* kelimesi Fransızcaya da *“boxer”* yazımı ile girmiştir. Fransızca sözlükler de bu kelimeyi İngilizce alıntı olarak gösterirler. Aynı kelime Türkçede de *“boksör”* olarak kullanılır. Türkçe sözlükler bu *“boksör”* kelimesinin kaynağı olarak Fransızca’yı göstermek zorundadır. Çünkü, Türkçedeki şekil İngilizcenin telaffuzu olan */baksır/* şeklinde değil, Fransızcanın telaffuzu olan */boksör/* şeklindedir. Nitekim son yıllarda bir iç çamaşırı olarak *“baksır”* kelimesi de İngilizce alıntı olarak Türkçeye girmiştir. Buraya kadar durum açıktır ve bir sorun yoktur. Ama, Türkiye’nin muhtelif bölgelerinde yaşayan farklı etnik unsurlar kendi dillerinde bu kelimeyi */boksör/* olarak söylüyorlarsa nasıl yorumlanmalıdır? Onların dili için bir sözlük yapılıncı */boksör/* kelimesi hangi dilden alıntı olarak gösterilecektir? Fransızca olarak göstermek doğru olur mu? Elbette olmaz, çünkü o dilin Fransızca ile bir irtibatı yoktur. Bu kelime o dile Türkçeden girmiştir. Sözlüklerinde de Türkçeden bir alıntı olarak değerlendirilmesi gerekir.

Balkan dillerinde Türkçe alıntı olarak değerlendirilen kelimelerden bir kısmı Türkçe kökenli (*bölme* ‘bölüm, parça; oda’ > Bulgarca *bölme*, Arnavutça *bylme*, Makedonca *bolme, bol’me, bulme*) (KARAAĞAÇ 2008, 131), bir kısmı ise Türkçeleştikten sonra Türkçe aracılığı ile geçen (Arapça *fetvâ* > Türkçe *fetvâ* > Bulgarca *fetvá*, Sırpça *fétva*, Arnavutça *fetfa*, Yunanca *fetfás*) (KARAAĞAÇ 2008, 301) kelimelerdir.

Şimdi konumuza dönelim.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/8 Fall 2009*

Türkçeden verintiler konusunda incelenmesi gereken bir husus da şudur: *Balkan dillerinde Türkçe alıntı olarak gösterilen bütün kelimeler o dillere gerçekten Türkçeden mi girmiştir, yoksa bazılarında başka aracı diller de olmuş mudur?*

Bir örnek verelim:

Arapça kökenli **kitap** kelimesi Türkçe aracılığı ile Balkan dillerine de taşınmıştır. Günay Karaağaç eserinde şu şekilde verir (KARAAĞAÇ 2008, 513-514):

kitap 1. ciltli veya ciltlessiz olarak bir arya getirilmiş, basılı veya yazılı kâğıt yapraklarının bütünü. 2. Herhangi bir konuda yazılmış eser. 3. Kutsal kitap (TS).

Ar. kitābcī, kutupçī “kitapçı” (ŞY 303)

Erm. kitabci “kitapçı” (Aç.362)

Bul. kitáp “kitap; yazı; yazılı evrak, belge”; kitapçı, kitapçıya “kitap satıcısı”; kitapsızın “okumamış cahil kimse” (Mik.9; Gab.365; alf.147)

Srp. ćítāb, ćítap, kítap “kitap; kanun kitabı; din kitabı; sözlük”; ćítābija, kitabija, ćítāplija din kitaplarına inanan”; ćítābija “doğu ülkelerinden getirilen çizgili desenli kumaş”; ćítāpten, kítāpten “kitaptan, kitapta yazıldığı gibi” (Mik.9; Škal.194).

Arn. qítap, qítāp, qetap, çetap “kitap”; kara qítap “kutsal kitap” (Mik.9; Mey.224; Ber.59; Bor.110)

Yun. kitāpiya “kitap; kader, kısmet”; kittapés “kitabe” (Alp.16; Kuk.49; Geor.17,18; Ahl.76, Gia.66, 68).

Bu kelime bazı dillerde birden çok ses yapısında bulunmaktadır. Ünlülerdeki varyantları şimdilik bir yana bıraksak da, kelime başındaki /k/ sesi bazı dillerde /k/, /q/ bazısında ise /ć/ olarak görülür. Konumuz için önemli olan ise, aynı dil içinde bile hem /k/, /q/ şekli hem de /ć/’li şeklin birlikte bulunabilmesidir.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/8 Fall 2009*

Bu ses değişimi Rumeli Türkçesinde Kosova ağızları için karakteristiktir. Makedonya'nın batısında bazı köylerde de duyulur. Türk dilinin kendi iç gelişimi ile ilgili bir değişme olabileceği gibi, bir arada yaşanan halkların dilinden etkilenme sonucu da **k > ç** değişimi olmuş olabilir. Bu özellik Kosova Türkçesinin bir özelliği olunca akıllara ilk olarak Arnavutçanın etkisi gelmekle birlikte, **k > ç** değişiminde Arnavutçanın herhangi bir etkisi düşünülemez. Çünkü o dilde bu tür bir eğilim yoktur. Slav dillerinden olan Makedoncanın kendi bünyesinde de benzer gelişim görülmez. Bu durumlarda /**k**/ seslerini /**ç**/ olarak telaffuz eden dil ise Sırpçadır.³ Şimdi /*kitap*/ örneği üzerinde düşünelim:

Sırpçadaki /**ç**/'li şekiller (*çitāb, çitap*):

1. Batı Rumeli ağızlarında **k > ç** değişimi yaşamış olan Kosova ağızlarından Sırpçaya geçmiş olabilir.
2. Kelime başında /**k**/'li söyleyen herhangi bir Rumeli Türkçesi ağzından Sırpçaya girerken kendi iç özelliği dolayısıyla /*çitap*/ hâline gelmiş olabilir.

Sırpçadaki /**k**/'li şekil ise (*kitap*) :

1. Rumeli ağızlarında /**k**/ sesini koruyan bir ağızdan Sırpçaya geçmiş olabilir. Bir kelime, aynı dile iki ayrı dönemde iki ayrı kanaldan girebilir (Türkçede *badem* ve *payam* kelimelerinin bir arada bulunması buna örnektir. Farsça kökenli *bādām* muhtemelen XI. yüzyıldan önce Türk diline girmiş ve XI. yüzyıldan itibaren *d/ > y/* değişimi yapan lehçeler bunu /**y**/'li şekle sokarak "*payam*" yapmışlar; daha yeni dönemlerde ise bu kelime Türkçeye tekrar girmiş ve artık *d/ > y/* değişmesi tamamlanmış olduğu için "*badem*" şeklinde yaşamıştır).

Arnavutçadaki şekilleri (*qitap, qitāp, qetap, çetap*) açıklamak ise biraz daha karışıktır.

Arnavutçadaki /**q**/ ünsüzleriyle başlayan şekillerde sorun daha azdır. Bu sesi /**ç**/ yapmayan, yani /**k**/ ile söyleyen Rumeli ağızlarından ya da resmî-edebî Türk yazı dilinden Arnavutçaya geçmiştir. Ancak Arnavutçada /**ç**/ ile başlayan kelimenin durumu ayrıca düşünülmelidir:

³ Nimetullah Hafız'a göre Kosova Türkçesindeki **k > ç** ve **g > c** değişimi Sırp ve Arnavut dillerinin etkisidir (HAFIZ 1996, 518-519). Türk dilinin iç gelişmesi, tarihî ve yaşayan diyalektleri esas alınarak bu konu muhakkak tekrar değerlendirilmelidir. Değerlendirme yapılırken de diller arası etkileşimlerle ilgili teorik bilgiler göz ardı edilmemelidir.

1. /ç/ ile başlayan şekil Arnavutçanın iç gelişimi ile ilgili değildir. Çünkü bu dilde *k* > *ç* değişmesi yoktur. O halde /çetap/ şekli, Rumeli Türkçesi ağızlarında bu kelimeyi /ç/ ile söyleyen Kosova ağızlarından Arnavutçaya girmiş olabilir.

2. Bu kelime önce Türkçeden Sırpçaya herhangi bir şekilde geçmiştir (belki Kosova ağızı *çitap* > Sırpça *ćitap*; belki de Rumeli ağızları *kitap* > Sırpça *ćitap*). Daha sonra Sırpçadaki /ć/ li şekil Arnavutçaya geçmiş olabilir.

Yani, Arnavutçada hem /q/ li hem de /ç/ li şekilleri bulunan bu kelimenin tek aracı dili Türkçe olmaya da bilir. /q/ li şekiller Türkçeden geçmiş; /ç/ li şekiller ise ya Türkçeden (Kosova ağızı) ya da Sırpçadan Arnavutçaya girmiş olabilir.

Türkçenin Balkan dillerine etkisi araştırılırken bu tür konuların da uzmanlarınca ortaya konulmasında yarar vardır.

SONUÇ

Rumeli Türkçesinin ayırıcı özelliklerinden bir kısmı Balkan dillerinin etkisi ile değişikliğe uğramış yeni şekiller olabilir. Bazıları ise arkaik özelliklerin saklanması ya da dilin kendi bünyesinde geçirdiği olağan gelişmeler sonucu ortaya çıkan özelliklerdir. Bu konuda karar verebilmek için çok yönlü karşılaştırmalar yapılması gerekir.

Meselenin anlaşılması için bir yol da, Rumeli Türkçesinin 14. ve 15. yüzyılda nasıl olduğunu belirleyebilmektir. Bu konuda, Rumeli Türkçesinden Balkan dillerine geçen kelimelerdeki durumun tespiti önemli katkı sağlayabilir. Nitekim G. Hazai bu tür verileri değerlendirmiştir. Sırpça-Hırvatçaya geçmiş olan kelimelerde /g/ sesinin bulunduğunu (*agabeg*, *balgama*) vs. göstermiştir (HAZAI 1960, 205-211)

Bununla birlikte, Batı Rumeli Türkçesinin Doğu Rumeli Türkçesine göre ayırıcı özelliği olarak verilen ağız özelliklerinden çoğu Eski Anadolu Türkçesinin özelliklerinin saklanmış şekilleridir:

1. -miş ekinin tek varyantlılığı;
2. çok heceli kelimelerde dar ünlülerden sadece /i/ nin bulunması;
3. şimdiki zaman çekiminde -(ı)yor ekinin değil de -y/-iy kullanılması;
4. ünlülerden sonra patlayıcı /g/ ünsüzünün korunması;

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/8 Fall 2009*

5. “bir yöne doğru hareket’ ve ‘konum’ ifadeleri için +DA ekinin kullanılması, vs.

Batı Rumeli Türkçesinin koruduğu arkaik özellikler, yaşayan Türkiye Türkçesi ağızlarından “Kuzeydoğu Karadeniz” ve “Doğu Anadolu” bölgeleri ile paralellik göstermektedir. Németh, “*Öyle zannediyorum ki, Doğu Rumeli’nin, ağızlarının teşekkülü bakımından en önemli ahalisi Batı Anadolu’dan, Batı Rumeli’nin, ağızlarının teşekkülü bakımından en önemli ahalisi de Doğu Anadolu’dan buraya, yani Rumeli’ye iskan edilmiştir.*” (NÉMETH 1957, 14) demektedir. Yani, Németh’e göre Batı Rumeli Türkçesi konuşan halklar Anadolu’nun Doğu bölgesinden gelmişlerdir. Bizce bu durum, her üç bölgedeki halkın aynı Oğuz grubuna mensup olduğu anlamına gelmez. Sadece, Anadolu’da XI-XIV. yüzyıllarda şekillenmiş olan temel Oğuzca özelliklerin “uç bölgelere gönderilen/yerleşen” halklar tarafından saklandığı; Güney Anadolu, Orta Anadolu ve Batı Anadolu’daki ağızların şekillenmesinde ise hem merkezde ortak yeni eğilimlerin yaygınlaşması hem de özellikle Moğol ordularının önünde/içinde buralara daha sonra gelmiş bulunan Oğuzların belirleyici olmuş olabileceği düşünülebilir.

Türkçeleşmiş ve Türkler aracılığı ile Avrupa’ya taşınan “kitap” kelimesinin Arnavutçada veya Sırpçada hem /k-/ hem de /ç-/’li şekillerinin bulunması gibi durumlarda aracı dil/diller konusu müstakil olarak ele alınmalıdır.

KAYNAKÇA

- AHMED 2006 : Oktay Ahmed, “*Makedonya’nın Ohri-Prespa Yöresinde Konuşulan Türk Ağızlarında Eklerin Varyantları*”, **I. Uluslararası Türk Dünyası Kültür Kurultayı**, 9-15 Nisan 2006 Çeşme-İzmir, BİLDİRİLER, Ankara 2007, s.31-42
- ARAT 1979 : Reşit Rahmeti Arat, **Kutadgu Bilig I-Metin**, (2. Baskı) Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 1979
- ATALAY 1946: Besim Atalay, Bergamalı Kadri, Müyessiretü’l-‘Ulum, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 1946
- DEVELİ 2008 : Hayati Develi, “*Esk,i Türkiye Türkçesi Ağızlarının Sınıflandırılması*”, **Turkish Studies**, 3/3, 2008, 212-230 (<http://www.turkishstudies.net/sayilar/sayilar9/0develihayati.pdf>)

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/8 Fall 2009*

-
- ECKMANN 1960 : János Eckmann, “*Dinler (Makedonya) Ağzı*”, **Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten 1960**, TDK Yayınları Ankara 1960, s.189-204
- ECKMANN 1962 : János Eckmann, “*Kumanova (Makedonya) Türk Ağzı*”, **Németh Armağanı**, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 1962, 111-144
- ERGİN 1998 : Muharrem Ergin, **Orhun Abideleri**, (22. Baskı) Boğaziçi Yayınları, İstanbul 1998
- FRIEDMAN 2002 : Victor A. Friedman, “*Makedonya ve Civar Bölgelerde Balkan Türkçesi*”, **Türkler Ansiklopedisi Cilt 20**, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, s.455-463
- GÜLSEVİN 1997 : **Eski Anadolu Türkçesinde Ekler**, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 1997
- GÜLSEVİN 2008 : Güner Gülsevin, “*Eski Anadolu Türkçesi Ağzıları Üzerine*”, **VI. Uluslararası Türk Dili Kurultayı**, Türk Dil Kurumu, Ankara 2008
- HAFIZ 1985 : Nimetullah Hafız, “*Kosova Türk Ağzılarında k > ç ve g > c Ünsüz Değişmeleri*”, **Beşinci Milletlerarası Türkoloji Kongresi**, 23-28 Eylül 1985 İstanbul, Tebliğler I. Türk Dili, Cilt 1, s.127-129
- HAFIZ 1996 : Nimetullah Hafız, “*Kosova Türk Ağzılarında Sırp ve Arnavut Dilinin Etkisi*”, **3. Uluslararası Türk Dili Kurultayı** 1996, Bildiriler Ankara 1999, s.517-522
- HASAN 1997 : Hamdi Hasan, **Makedonya ve Kosova Türklerince Kullanılan Atasözleri ve Deyimler**, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 1997
- HAZAI 1960 : György Hazai, “*Rumel Ağzılarının Tarihi Üzerine*”, **Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten 1960**, TDK Yayınları Ankara 1960, s.205-211
- KARAAĞAÇ 2008 : **Türkçe Verintiler Sözlüğü**, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 2008
- KARAHAN 1996 : **Anadolu Ağzılarının Sınıflandırılması**, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 1996
- KARAHAN 2007 : Leyla Karahan, “*Eski Anadolu Türkçesinin Kuruluşunda Yazı Dili-Ağız İlişkisi*”, **Turkish Studies**, 1/1, 2006, 1-12
(<http://www.turkishstudies.net/sayilar/sayilar1/1leylaharahan.pdf>)
-

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/8 Fall 2009*

NÉMETH 1957: Gyula Németh, “*Osmanlı Türk Dili Tarihi Araştırmalarının Yeni Yolları*”, **VIII. Türk Dil Kurultayında Okunan İlimsel Bildiriler**, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 1960, s.1-14

NÉMETH 1981-1982 : Gyula Németh, “*Bulgaristan Türk Ağızlarının Sınıflandırılması Üzerine*”, **Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten** 1981-1982, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 1983

TEKİN 1976 : Şinasi Tekin, **Uygurca Metinler II. Matrisimit**, Atatürk Üniversitesi Yayınları, Ankara 1976

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/8 Fall 2009*